

Tunne ja sen merkityssukulaiset kirjjasuomen sanahistoriassa.

I

Vaikka vanhin kirjakielemme tulvi erilaisia tunteita ilosta ja riemusta suruun ja murheeseen, toivosta ja uskalluksesta epäilykseen ja pelkoon, himosta ja rakkaudesta »ilvoitukseen» ja vihaan, siitä puuttui tunteen reagoitien yhteisnimitys, *tuntee*n yleiskäsite. Näyttääpä siltä kuin kirjasuomi olisi pitkälle kolmatta vuosisataa tullut toimeen ilman kyseistä erikoistermiä. Silti ei tarvitse kuvitella, että noina vanhoinakaan aikoina aina olisi tarvinnut erikseen luetella nimeltä kaikki mahdolliset mielihyvän ja -pahan kvaliteetit kokonaisalueen osoittamiseksi, yksinkertaisempiakin keinoja on ollut olemassa. Kun Joas Aleksis Kiven »Leassa» lausuu: »Hänen sydämensä on minua kohtaan kylmä, mutta Aramille aivan hempeä» KT II 410, hän samalla viittaa erääseen metonymiaan, jota aikojen kuluessa oli paljon viljelty ja jossa tunteiden aavisteltu asuinsija, *sydän*, sellaisenaan edustaa tunnetta. »Toimi on Aiuus, Wiha sydhemes, wijsaus halu, ia himo mös» — näin selitti jo Agricola ensimmäisessä suomenkielisessä psykologian kaavailussaan KT III 718.

Helppo oli — itsenäisesti tai vieraiden mallien opastamana — johtua ajatukseen, että se, mikä sydämessä vihana tai muuna aavisteltuna asuu

ja vaikuttaa »liikkuu» ja »liikuttaa». Siitä nimitys *sydämen liikutus* tai pelkästään *liikutus*.

(1791—) 1797 FROSTERUS HyöHu 75 [Ihmisen] ääni itsensä jo tietäväxi teke ihmisen luonnon ja tawat, ilon eli murhen, pelwon eli rohkeuden, vihan eli rakkauden, walituxen, lohdutuxen ja muut sydämen liikutuxet. Se ääni taita myös toisesa ihmisesä matkaan saattaa samat sydämen liikutuxet, jotka sitä äändä kuuldelewat.

1846 TIKKANEN Eräkäs 7 Tässä [häissä ja hautajaisissa lapsuudessa] opastuin myöskin tuntemaan niitä liikutuksia, jotka nostatetaan surulta ja ilolta ——. — Ibid. 8 Silloin virtasivat sen [= tytön] sulokset silmät kyyneissä, silloin kohoili sen nuori povi pyhistä liikutuksista ——.

Erikseen tulee puhe *mielenliikutus* sanasta. Sitä ennen muutama viittaus siihen, miten *mieli* erilaisten sielullisten reaktioiden »subjektina» näyttäisi vastanneen sitä, mitä nykykieli nimittäisi tunteeksi. Tunnetuista sanakirjojen tekijöistä D. E. D. Europaeus (1853) onkin katsonut mahdolliseksi käyttää r. *känsla* sanan yhtenä merkitysvastineena *mieli* sanaa. Tämän merkitysala on ollut varsin väljä, sillä siihen ovat mahtuneet sekä tiedollisesti järjestyneen että tahdon ja tunteen alueet (vrt. *mielevä*, *mielellinen*, *mielelön* — *mieliä*, *mieleinen*, *mieluisa*, *mieltyä*, *mielellään* jne.). Tässä sopivat mainittaviksi vaikkapa seuraavat sitaatit:

1551 AGRICOLA III 209 Nin ota sis hyuexi Teme mös, Daudin Psaltari, ilman Töös. Quin leikitze Cullaisil Kielille, murhesil ia raskail mielille.

1644 LAUR. PETRI Sel. a3b idzecullakin sydämelisel ihmisel on aina enin hywä halu ia rackain mieli oma Isän maata wastian, nijn sijnä sisäl asuis ia olles cuin mualla oleskelles ——.

1835 Kalevala I 186 Niin on mieli miekkosien Kun keväinen päivän nousu, Minun on mieleni polosen Kuni myötävän hevosen.

1839 LÖNNROT Cajanin SH 9 Väinämöisen itsensä kävi soitanto niin miellelle, että liikutuksestaan itki karpalonsuurempia kyyneleitä soittaisansa.

Huomattakoon edelleen sellaiset tunnekaliteetit kuin *mielipaha*, *mielihyvä*, *mielisuosio*, *mielimurhe*, *mielikarvaus*, *mielenhaikeus* ym., joilla on sijansa vanhassa kirjakielessä. Kaikkia näitä Lönnrot varmaankin tarkoitti puhuessaan Kantelettaren esipuheessa *mielen vaikutuksista*:

1840 LÖNNROT Ktr I Soitto ja laulu ihmisellä ovat ikäskun toinen, pyhempi kieli, jolla itsellensä eli muille haastelee erinäisiä halujansa ja mielenensä vaikutuksia; jolla paremmin, kun tällä tavallisella, jokapäiväsellä kielellä, ilmottaa ilonsa ja riemunsa, surunsa ja huolensa, onnensa ja tyytyväisyytensä, toivonsa ja kaipuunsa, leponsa, rauhansa ja muun olentonsa. — Ibid. IV [Kansanrunoja] ei *tehdä*, vaan ne *tekeytyvät* itsestensä ——. Se maa, joka niitä kasvattaa, on itse mieli ja ajatus, ne siemenet, joista sikiävät, kaikkinaiset mielenvaikutukset. Mutta kun mieli, ajatukset ja mielenvaikutukset kaikkina aikoina ja kaikilla ihmisillä enimmiten ovat yhtä laatua, niin runotki, jotka niistä syntyvät — — [ovat] yhteisiä koko kansalle.

On ilmeistä, että Lönnrot *mielenvaikutus* sanallansa peitti sen käsitteen, jonka me kytkemme sanaan *tunne*. Tämä tapahtui siis v. 1840. Rohkenisin väittää, että kirjakielemme suuri uudistaja on noihin aikoihin ollut etsimässä ratkaisua juuri tähän sanapulmaan. Vuotta aikaisemmin hän oli Mehiläiseensä kirjoittanut kappaleen, jota hän sitten käytti Kantelettaren esipuhetta laatiessansa. Siitä luemme:

1839 LÖNNROT Meh. 19 Laulu on ihmisellä ikäskun toinen kieli, jolla alkaa sydämensä liikutuksia ilmotella — —. Semmoisia sydämen liikutuksia ovat erittäinki ilo ja huoli (suru) — —.

Ensin siis oli *sydämen liikutus*, siitä putkahti esiin *mielen vaikutus*. Kummankin edeltäjänä ja aiheuttajana pitäisin sanaa *mielenliikutus*.

II

Tässä kohtaammekin kirjakielemme ensimmäisen varsin laajasti tunne-kvaliteetteja yhdistävän käsitteen nimityksen. Mikä tahansa kiihottumisen, kiihtymisen asteelle kehittynyt tunne on *mielenliikutus*, *affekti*. Affektin suomalaisaineksinen nimitys on nähtävästi 1700-luvun käännöslainoja. Ganander mainitsee sen sanakirjassaan parissa kohdassa (II 79b ja 179b): *mjelen liikutus* 'affect, sinnesrörelse', *Mjelen liikutuxet* 'sinnes rörelser, affecter'. Hänen lause-esimerkkinsä ovat ilmeisiä sitaatteja kirjallisuudesta: *jotka kutzutan mjelen liikutuxixi* 'som kallas affecter', *ihminen antaa itzensä hänen mjelensä liikutuxilda sisälle otettaa* 'man låter sig af sina affecter öfwerijlas', *mjelen liikutusten seka seuraisuus* 'affecternas oordning'. Sanan esikuvaa ei ole aihetta etsiä ruotsin kieltä kauempaa.

Gananderilla on myös rinnakkaisasu *mielenliikunto* (II 79a, 179b). Tämän myöhempiä käyttäjiä olivat mm. sellaiset taitajat kuin Lönnrot (esim. Meh. 1836, 1837) ja Ahlqvist.

III

Erästä Ruotsin vallan aikaisesta uskonnollisesta kirjasta otettakoon tähän seuraava sitaatti:

1778 WIRZENIUS Yxikert. Kanssapuhe 8 minä koen sydändäni teidän edesänne awata, sillä minä jo puheestanne helpottawaisen herkkäyden tykö-näni hawaitzen, jota minä pitkään aikaan en sydämmesäni *tundenut* ole.

Etäsukukielissä *tuntea* verbin vastineet merkitsevät useanlaisia sielun-toimintoja alkaen aistimisesta ja vaikutuksen kokemisesta ennen koetun samaksi tuntemiseen, tietämiseen ja osaamiseen saakka. Kaikki nämä

merkitysainekset voidaan tavoittaa suomestakin, eri yhteydet samoin kuin eri johdannaiset vain ovat eri tavoin antaneet ensi sijan milloin millekin. Ajateltakoon tässä yhteydessä vaikkapa vain sanaa *tunto*, jolla paitsi fyysillisen aistin merkitystä jo aikaisin on ollut eräänlaisen vaistotun tiedon, miltei vakaumuksen merkitys. Keskeinen merkitysala suomea puhuvan »tuntemisessa» on joka tapauksessa aina ollut erilaisten iho-, lihas- ja elollisaistimusten kokeminen, josta ärsykkeiden piiriä väljentäen on vihdoin päädytty varsin abstraktisenkin »tuntemiseen». Ei tunneta vain vilua, kipua, nälkää, kylläisyyttä, vaan mitä tahansa tuskaa, ikävää, surua, iloa jne. »En ole pitkään aikaan *tuntenut* sydämessäni helpotettavaa herkistymistä.» On luonnollista, että juuri tästä pesyeestä on löytynyt nimitys tunteen käsitteelle. Mutta sitä ei löydetty etsimättä ja kokeilematta. Tästä on merkkejä varsinkin 1830- ja 40-luvuilta.

Lainattakoon seuraava virke kuvauksesta, jossa esitetään, miten täysikäiseksi tullut perintöruhtinas Aleksanteri vannoi isälleen uskollisuudenvalan:

1834 SSV 19 Koska Hänen Keisarillinen Korkeudensa oli pannut nimensä valakirjan ala, syleili Händä Keisari sanomattomalla *tuntemuksella*, suuteli kolme kertaa, ja vei Keisarinnan tykö.

Tässä tapauksessa *tuntemus* tarkoittaa varsin voimakasta tunnetta, mutta sitä ei silti näytä tarkoitettun nimenomaan affektin ilmaisemiseksi. Eikä tämä esimerkki ole ainoa, jossa *tuntemus* noihin aikoihin merkitsee tunnetta, tunnetilaa.

1846 AHLQVIST Kapp. 15 Ei milloinkaan [pappi] ollut näitä [syynnintunnustuksen] sanoja niin lkenut, kun tänä päivänä: hän lankesi polvillensa, uudelta *tuntemukselta* kiihkoitettuna.

1847 VARELIUS Str LL3 Semmoista elävää, totista luonnon mukaisuutta, joka näissä [Vanhan Testamentin] pyhissä — — juttelmissa näyttiiksen, ei ollut hän löytänyt munkein tarinossa, joissa salamyhkäiset mielikuvailemat usiasti' voittavat luonnollisuuden, ja mailma, tarinoitsialle' tuntematoin ja kojettelematoin, tulee varsin sopimattomaksi liikutetuille' *tuntemuksille*'. Pipliasa oli kaikilla elävä ja totinen muoto. — LL5 tämä jutteli siis koko historian Juhasta kaikella puheliaisuudella ja voimalla, kuin intonsa ja *tuntemus*, olevansa hyvän asian puolustajana, antoi hänelle'. — LL6 Heille' näytti se melkein hävyttömäksi röykeydeksi, että ihminen tahtoo niin ruumiillisesti' tunkea' kaikkein pyhimpiin, jumalallisiin asioihin, joihin vasta kuolema avaa hänelle' tien — —. Tainkaltaisilla *tuntemuksilla* sydämessä kävivät erään kamalan kuvan ohitse' Apsynialaisten kappelissa.

Lönnrot puolestaan turvautui ainakin kerran sanakirjojen tuntemaan *tunti* sanaan.

1835 LÖNNROT Kal. XL Harvassa taitaa olla, jollen tämäkään nyt runosta ker[r]jottu olisi mielenmyötäinen — —. Jos Väinämöisen »nuorisossa nousevassa, kansassa ylenevässä» lienee sama *tunti* ja sama mieli, niin antakoot anteeksi, jos olen toisin ajatellut — —.

Ganander, jonka sanakirjaa Lönnrot ei liene käyttänyt, mainitsee runositaatin »*Tundi* tulkohon Jumalan Tahto Herran tammuvohon» ja selittää: *tunti*, *tunto* 'kännedom, samvete, notitia, conscientia'. Myös Renvallin mukaan *tunti* ja *tunto* olivat synonyymeja. Myöhemmät sanakirjatiedot, esim. Eurénin 1860 ja Lönnrotin omat n. v. 1878, vastaavat vielä huonommin esitetyn sitaatin sisällystä, joten se lienee pantava täysin yksilöllisen kokeilun tilille.

Edelleen tapaa kirjallisuudesta näytteitä siitä, että *tunto* sanaa muiden tehtäviensä ohella on käytetty merkityksessä 'tunne'. Carl Heleniuksen ruotsal-suomalaisessa sanaluettelossa (1838) *känsla* on suomennettu sanoilla *aisti*, *tunto* ja *tunnollisuus*, ja 1840-luvulta lähtien *tunto* sanaa voidaan pitää suorastaan keskeisimpänä tunteen nimityksenä.

- 1846 TIKKANEN Eräkäs 10 Vaan nyt jätätti Adelheid minussa kaikki muut *tunnot*: minä jumaloitin häntä ——. — Ibid. 11 kotia tultuani annoin minä *tunnolleni* juoksun pienessä runossa.
- 1847 HANNIKAINEN Kan. 40 Tällaiset yksinäiset *tunnon* puhelmat [so. lyrilliset runot] ovat verrattavat yksinäisiin mielelmiin ——. — Ibid. 41 Vanhemman toisen ajan kuvaajat kuvailevat meille vielä hiljaisia, rauhallisia, yksinkertaisia, sieviä kuvauksiansa, jotka eivät tarkoita muuta kuin kaiken viattominta hetkellistä iloa ja naurua eli jotai hetkisesti murhetuttavaa *tuntoa*.
- 1847 TIKKANEN Str 42 kun joku syvälinen *tunto* kerran on noussut ja innottanut missäki ihmisiä tai koko kansakuntia, voipi se voimallisia töitä matkaansaattaa ——.
- 1847 VARELIUS Str LL4 Ensimmältä oli se taivaallinen muoto, jossa rakastetunsa seiso, ujustuttanut häntä ja estänyt likenemästä, mutta vähittäin katosi tämä *tunto*, ja muuttui palavimmaksi rakkauden himoksi.
- 1848 TIKKANEN Str 1847 LL12 Soitantoa pidetään parainna *tunnon* ja sydämen ylentäjänä ja sivistyttäjänä ——. — Str 1848: 51 *Tunto* epäilee, mille näistä lauluista antaisi etuuden, vaikka »Molnets broder», »Torpfligan» ja enin »Döbeln vid Jutas» ajatusten ylävyyden tähden ——.
- 1856 (Suomentaja?) Setä Tuomon T. 6 niinkuin heillä [= orjilla] muka ei olisi ihmisen ajatuksia ja *tuntoja* ——.
- 1858 EURÉN-Bredow 12 Hyvä ihminen tuottaa sanoissaan ja kielessään hyviä ja jaloja *tuntoja*, joita hänen sydämessään löytyy ——.
- 1861 YRJÖ KOSKINEN Meh. 32 kirjoittaja ei ole —— itse tuntenut niitä *tuntoja* mitkä hän kuohuttaa kirjassansa.
- 1861 (Suomentaja?) Meh. 141 kaikissa vallitsi —— hänen teostansa kohtaan palava kiitollisuuden ja mieltymisen *tunto*.
- 1867 MEURMAN KKL 97 se turvallisuuden ja onnellisuuden *tunto*, jonka Keisari Aleksanderin hallitus oli istuttanut jokaisen sydämeen, vaikutti sen, että ——.
- 1869 MEURMAN KKL 1 Suomen miesten rinnoissa —— työskenteli joku vähitellen selviävä *tunto*, ett'ei Ruotsi ollut heidän isänmaansa ——.

Kaiken kaikkiaan *tuntemus*, *tunto* ja eräät muut edellä kosketellut sanat antavat selvän osoituksen siitä, ettei *tunne* ainakaan 1860-luvulle tultaessa ollut kirjasuomessa selviytynyt sille paikalle, jolta sen myöhemmin tapaamme. Se oli silti olemassa ja pyrkimässä näkyviin.

IV

Vanhastaan on *tunne* sanan sepittäjänä pidetty Volmari Kilpistä (ks. esim. KOSKIMIES SUST LII 109, RAPOLA Vanha kirjasuomi 79, HAKULINEN SKRK II 140), mikä on aiheutunut siitä, että sana esiintyy Suomi-kirjassa 1844 luettelossa, jossa Kilpinen selittää uusia ja outoja sanoja. Tällöin on kuitenkin jäänyt huomaamatta ensiksikin, että Elias Lönnrot oli jo 1839 käyttänyt samaa johdannaista tosin toisessa merkityksessä, nim. '(taudin) tuntomerkki', »Suomalaisen Talonpojan Koti-Lääkärissä» s. 138. Tämähän ei silti estäisi pitämästä Kilpisen *tunne* 'känsla'-tapausta riippumattomana sepitteenä. Mutta tärkeämpää on, että *tunne* esiintyy jo 1837 kerran aivan nykyisittäin käytettynä. Yhteys on varsin odottamaton ja siksi unohtuksiin jäänyt, nim. tunnetun Runebergin laulujen säveltäjän F. A. Ehrströmin »Suomalainen Messu»-nimisen pienen kirjasen esipuhe.

1837 EHRSTRÖM Messu III Olen — — tarpeeksi katsonut, että Suomalaisen Messun oppimiseen löytyisi johdatus, joka pyhistä menoistamme voisi — — hävittää ne monet väärät ja varsin mitättömät koristukset, joilla moniki taitamaton, luullen muka Messuansa kaunistavan, — — sortaa sen yksinkertaiset, kauniit nuotit, niin tukauttain kuulialta hengelliset tunteensa ja hartaudenki, jota hän oikein messuten paljonki taitaisi hänessä vaikuttaa.

On syytä huomauttaa, että samassa esipuheen alkukappaleessa muutamaa riviä ylempänä sanotaan:

oikein ja kunnollisesti käytetty Messu — — voipi herättää t u n t o m m e ja koroittaa hartauden.

Ja esipuheen viimeinen virke, s. VIII, kytkeytyy myös sanonnaltaan näihin:

Auttakoon tämä minun ahkeroimani toivottua tarkoitusta, joka on: hartauden ja t u n n o n herätys ja korotus kirkollisissa menoissa.

Siis alussa ja lopussa *tunto ja hartaus*, kerran välillä *hengelliset tunteet ja hartaus*. Ja tämä keskimäinen sisältää vanhimman tällä hetkellä tuntemamme *tunne*-esiintymän. Koko tapauksella on vaistomaisen hapuilun leima, mutta tutkijan silmissä sen mielenkiintoisuus on kiistämätön.

Kysymme tietysti, onko tuttujen »Lähteellä» ja »Joutsen» laulujen

sekä useiden muiden tunnelmallisten ja tunnekylläisten sävelmien luoja siis pidettävä perin keskeisen *tunne* sanan sepittäjänä? Kaikki syyt näet puhuvat sen käsityksen puolesta, että *tunne* on oppitekoinen, ei kansanpuhekielestä siepattu sana. Kaikissa Sanakirjasäätiön kokoelmiin joutuneissa *tunne* -tapauksissa on selvä kirjallisen homeen sivumaku. Myös Wiedemannin virosta mainitsema *tunne* 'oppi, tiede' (esim. *tähetunne*) oli tyypillinen neologismi, nytemmin jo käytännöstä hävinnyt, kun taas nykyinen *tunne* on sillä taholla nuori fennismi. Toisaalta *tunne* liittyy mainiosti viime vuosisadan alun lukuisiin samantyyppisiin uudissepittelymiin. Kunnes tämä sana voidaan osoittaa jöstakin vanhemmasta lähteestä, edellä esitetty kysymys on siis aiheellinen.

Mutta asia mutkistuu, kun tutkimme, mitä mahdollisuuksia Fredrik Ehrströmillä on ollut onnistua suomalaisten uudissanojen sepittelyssä. On näet huomattava, että *tunne* ei ole »Suomalaisen Messun» ainoa tulokas, vaan Ehrström »käyttää messussaan suomenkielisiä taidesanoja tiettävästi ensimmäisen kerran painetussa julkaisussa» (Heikki Klemetti, Kansallinen Elämäkerrasto I 551).

Ehrström oli syntynyt 1801 ruotsinkielisessä Larsmon (Luodon) pitäjässä, jossa hänen isänsä, närpiöläisen talonpojan poika Antti Ehrström, oli kappalaisena. Myöhemmin koti siirtyi ruotsalaiseen Kruunupyyhyyn. Mikään ei viittaa siihen, että Ehrström missään elämänsä vaiheessa olisi oppinut suomea edes auttavasti, kun taas »Suomalaisen Messun» kieli on tuonakaiseksi erittäin hyvää. Pidän varmana, että Ehrströmin kirjan tekstin (varsinaista messuosaa tietysti lukuunottamatta, joka on ollut vanhastaan olemassa suomenkielisessä kirkkokäsikirjassa) on joku toinen suomentanut ruotsista. Toistaiseksi en väitä enempää, mutta viittaa erääseen mahdollisuuteen, jota pidän todennäköisenä. Tiedetään, että Ehrström avusti Elias Lönnrotia vähän myöhemmin Kantelettaressa julkaistujen runosävelmien »soittomukasessa järjestämisessä» (ks. Kantelettaren alkulause, s. LXXXII aliv.). Tiedetään myös, että K. N. Keckman sensorina antoi Ehrströmin kirjalle painoluvan. Olisiko jompikumpi näistä suorittanut Messun suomentamisen? Muita hyviä suomen kielen taitajia tuohon aikaan olisivat olleet esim. Volmar Schildt ja E. A. Ingman. Epäilykset kohdistuvat kuitenkin lähinnä kahteen ensinmainittuun. »Suomalaisen Messun» esipuheen kieli näet muistuttaa hyvin suuresti Lönnrotin mm. saman vuoden Mehiläisessä viljelemää kieltä, jos kohta eräät johdonmukaisesti poikkeavat piirteet vähentävät Lönnrotin mahdollisuuksia. Myös todennäköisyssyyt, huom. Lönnrotin pitkät matkat vv. 1836—37, puhuvat häntä vastaan. Ja jos Lönnrot kerran olisi käyttänyt *tunne* sanaa, odotaisi tapaavansa sen hänen muista tämänaikaisista kirjoituksistansa.

Ensi katsauksella näyttäisi Keckmanin kielenkäyttö vielä huomommin soveltuvan probleeman ratkaisijaksi, jos nim. pidetään silmällä vain »Kultalan» suomennosta. Asia muuttuu kuitenkin melko tavalla toiseksi Keckmanin samanaikaisten kirjeiden kielen valossa. Olen sitä mieltä, että mikään »Suomalaisen Messun» esipuheen piirre ei estä pitämästä Keckmania sen suomentajana.¹ Ja aivan samoin kuin eräät todennäköisyys-

¹ Ehrströmin »Messun» esipuheen kielen yleisistä piirteistä, jotka sopivat yhtä hyvin verrattaviksi Lönnrotin kuin Keckmanin kielenkäyttöön, erottuvat mm. seuraavat erikoispiirteet lähinnä Lönnrotiin viittaavina:

1) *-ton*: taitamaton, oppimaton;
 2) *samate*;
 3) *viimm-* muodossa viimmiseksi (Lönnrotilla kuitenkin tavallisesti viimmiseksi, viimmen jne.);

4) eräät senaikaisessa kirjallisuudessa muuten tuntemattomat tai harvoin käytetyt sanat: *osotelma* 'näyte', Lönnrotilla 1835 'näytetaulu, taulukko', 1840 'näytelmä', 1847 'taulukko'; *luontoisuus* 'luonne', Lönnrotilla 1840 *luontaisuus* id.; *suunnitella*;

5) liitännäispartikkeli *-ki*, jonka rinnalla kuitenkin muutamia kertoja *-kin*, mikä sotii Lönnrotille ominaista johdonmukaista kantaa vastaan;

6) *-ksen*: eroitaksen, ilmoitteleksen, joiden *i*-diftongi ei kuitenkaan vastaa Lönnrotin kirjoitustapaa;

7) *toisiansa suhteen* (Lönnrot kirjoitti näihin aikoihin kuitenkin tavallisesti *suhten*).

Paitsi edellisessä ohimennen mainittuja epäjohdonmukaisuuksia ovat mm. seuraavat piirteet ristiriidassa Lönnrotin kielenkäytön kanssa:

1) usein esiintyvä painottoman tavun *i*-loppuinen diftongi: ilmoittaa, havaittane, yksinkertaiset jne.; Lönnrot oli näihin aikoihin erittäin johdonmukainen *i*ttömyyskannassaan;

2) *kuin* sekä komparatiivi-että temporaalikonjunktiona, Lönnrotilla kummassakin tapauksessa usein *kun*;

3) *ei olekkaan, samatekki* (Lönnrot noudatti näihin aikoihin kirjoitustapaa *ole'kan, taida'kan*).

Kaikki ne edellä mainitut piirteet, jotka ovat ristiriidassa Lönnrotin kielenkäytön tai kirjoitustavan kanssa — epäjohdonmukaisuudet niihin luettuina, esiintyvät Keckmanin 1836—37 kirjoittamissa suomenkielissä kirjeissä. Niinpä niissä liitännäispartikkeli esiintyy epäjohdonmukaisesti milloin *ki*, milloin *kin*-asuisena, painottoman tavun *i*-loppuisen diftongin jälkikomponentti on yleisesti säilyneenä, mutta katomuotojakin tapaa »Messun» esipuheessa esim. ilmoittaa, tarkoittaa, harjoittamalla, kehoittaneet, koroiittaa, lahjoitti, eroitaksen, unhoituksestansa, havaitsevan, ansaitsematta, erilaatuisena, intoisesti, heikkorintaisille, kirjaista jne., mutta myös: korotus, korotetuksi, erotusmerkki, osotetut, alotettuansa; Keckmanin kirjeissä: kirjoittaa, kirjoitettaville, ilmoittavat, hirmuisesti, mutta myös: kirjoittamista, alottaa, havattuani jne.). Verrattaessa kirjeiden kieltä Kultalan suomenokseen havaitaan, että kirjeiden kielen epäjohdonmukaisuudet johtuvat vanhemman kannan osittaisesta väistymisestä Lönnrotin kehittämän kielimuodon tieltä. Tunnetuahan on, miten hartaasti Keckman seurasi Lönnrotin julkaisu toimintaa jo käsikirjoitusvaiheesta lähtien tehden muistiinpanoja, esittäen kirjeissään kysymyksiä ja pyytäen neuvoa. Edellä Lönnrotiin viittaavina mainituista piirteistä 1. ja 3. sopivat yhtä hyvin viittauksiksi Keckmaniin, 4. voi johtua vasta mainitusta läheisestä kosketuksesta, samoin kaiketi 5., 6. ja 7. Keckmaniin erityisesti viittaavina piirteinä mainittakoon lopuksi

1) *net* 'ne';

2) *olekkaan, samatekki* (K:lla myös Ajattelleppä, Selitäppä yms.);

3) *tavaus* 'tavu' (Lönnrot käytti sanaa *tavut: tavuen*).

Tämän yksityiskohtaisempi erittely ei tässä yhteydessä liene tarpeen.

syyt puhuivat Lönnrotia vastaan, samoin eräät toiset puhuvat Keckmanin puolesta. Samoihin Helsingin sivistyneistön ja pohjalaisten piireihin kuuluvana yliopiston suomen kielen lehtori on hyvinkin voinut joutua suorittamaan tämän palveluksen teologianylioppilaiden silloiselle laulunopettajalle. Keckmanille omistamansa tekijänkappaleen kanteen Ehrström on kirjoittanut sanat: »Wäh' on voima Kiitollisen Antamaan mielen mukahan» (SKS:n kirjastossa). Mistä tämä kiitollisuus? Toimenkin tieto näiden herrojen henkilökohtaisesta kosketuksesta on olemassa: Suomal. Kirjallisuuden Seuran kokouksessa 12. 4. 1837 (huom. vuosi!) Keckman esitti Seuran uusiksi jäseniksi maist. M. A. Castréin ja ylioppilas Fredr. Ehrströmin (SKS:n pöytäk.).

Mutta olipa Ehrströmin kirjasen suomentaja Keckman tai joku muu, johon epäilykset eivät ole tässä osuneet, joka tapauksessa voidaan osoittaa, että Keckman eläessään (hän kuoli 9. 5. 1838) kiinnitti huomionsa *tunne* sanaan. Hänen A. O. Lindforsin ruotsalais-latinalaisen sanakirjan (1815) välilehditettyyn kappaleeseen tekemiensä ruots.-suomalaisten merkintöjen joukossa on mm. seuraava: *känsla* 'liikutus, tuntemus; t u n n e t'; *känslor* 'sydämmen liikutukset l. liikunnot; t u n t e e t'. Musteen väristä näkee, että kummassakin tapauksessa tähän harventamalla merkitty sana on myöhempää lisäystä, mutta käsiala on alusta loppuun sama, ikäero huomaamaton.

On varsin kyseenalaista, kiinnittikö kukaan huomiota Ehrströmin kirjan esipuheessa ohimennen käytettyyn uutuuteen, kun näyttää siltä, että koko kirja, virsikanteleen käyttäjille kirjoitettuna, jäi huomaamattomaksi. Tälle ensiesiintymälle voi antaa perustavan merkityksen vain edellyttäen, että sanasta on silloisten suomen kielen harrastajien kesken ollut puhetta ja että se siten joutui mm. Schildt-Kilpisen ja Aug. Ahlqvistin korviin. Nykyisten tietojen mukaan näet ensinmainitusta tuli sen seuraava käyttäjä, jälkimmäisestä sen ensimmäinen suosija, mutta kauan kesti, ennenkuin se sai jalansijan yleisemmässä käytännössä. Lönnrot ja Europaeus eivät vielä maininneet sitä sanakirjoissaan 1847, 1851 ja 1853, vasta Eurénilla (1860) on *tunne* 'känsla' ja Ahlmanilla (1865) s.v. *känsla* mm. joukko esimerkkejä *tunne* sanan käyttömahdollisuuksista. Seuraavat sitaatit edustavat vanhinta käytäntöä:

1843 KILPINEN Kirje Lönnrotille 23. 12 Heräämisillään ovat Suomen henkiset (l. hengelliset) voimat; se Yline (idé) eli ylinen ajatus ja pyhä t u n n e, joka herättää näitä voimia unestansa, on Isänmaanlempi — —.

1845 KILPINEN Suomi 1844 217 Suomenkansa on näihin edellisiin aikoihin asti ollut pian lapsen eli nuorukaisen tilassa ylipäätä; siitäpä Kielikin on ollut ikään kuin T u n t e e n kannalla. — Ibid. 223 T u n n e. Känsla.

1846 AHLQVIST LSKH 2 81 Hän [= kuoleva] nousi puoleksi istuilleen, likisti notkeata, kirkasta havun oksaa molemmin käsin ja hengitti sen tuoksua nähtävällä suloisella tunteella.

1853 AHLQVIST Str 19

En haastatella taitanut,
Ei hankään mitään virkkanut,
Mut katsehensa mustantummat
Poveeni loivat tunteet kummat.

Ne tunteet ol' niin karvahat,
Ne tunteet ol' niin armahat,
Ja jäät ne läksi luonnostani —.

1856 AHLQVIST Suomi 1855 5 Suomalaisen tekijän kiitokseksi eli moitteeksi harvoin voimme sanoa muuta kuin: kieli on hyvä, eli: kieli on huono, mutta ajatusten ylävyys ja tunteiden jalous kirjassa on useammin luetava alkuperäisen tekijän kunniaksi.

1864 AHLQVIST Str 214

— — yksi toivo, yksi tunne
Sydämessä kaiken kansan sykkää,
Tuntehesta työksi muutaksen ja
—————
Edestänsä esteet raivajavi.

1867 CALAMNIUS KKL 107 [Vänrikki Stålin Tarinat toivat] ilmaan lähteen, joka ikuisina aikoina on kansallis-tunnetta elättävä ja elähyttävä.

Viimeisen sitaatin johdosta mainittakoon, että samassa Kirjallisen Kuukauslehden vuosikerrassa esiintyy esim. s. 263 C. G. Swanin kirjoituksessa *kansallistunto*. Johdannainen *tunnollisuus* merkityksessä 'tunteellisuus' esiintyy saman aikakauslehden vuosikerrassa 1866 200. Eikä nykykielikään ole vailla jäänteitä vastaavanlaisesta, huom. esim. *myötätunto* (< *medkänsla*). Käytännön vakiintumattomuutta osoittaa toisaalta sekin, että Aleksis Kivi antaa *tunne* sanalle merkityksen 'tuntoaisti':

1870 KIVI KT I 17 Hän [= veljesten eno] silloin usein, veistellen tunteensa viittauksen mukaan kauhoja, lusikoita, kirvesvarsia, kurikkoja ja muita huoneessa tarpeellisia kaluja, kertoili sisarensa pojille tarinoita ja merkillisiä asioita —.

V

Mieliala ja *tunnelma* näyttävät olevan psykologillekin vaikeasti määriteltäviä asioita. Kielentutkijan on parasta olla yrittämättäkään mitään määritelmänomaista, hänen on annettava sitaattien puhua. Tähän esitykseen nämä sanat on sijoitettu siksi, että molemmat ovat niitä kirjasuomen tärkeimmän murroskauden »uusiasanoja», jotka kieltämättä ovat rikastaneet kielen ilmaisuasteikkoa, tähän kohtaan esitystä ne taas sopivat siksi, että kummassakin on kysymys tunteesta, joko sitten lyhyttä tilan-

netta tai pidempääkin vaihetta hallitsevasta, usein jonkin edeltäneen affektin jälkimaininkina todettavasta. Nykyinen kielitunne vaistonnee *mielialassa* jotakin kiinteämpää, sisäisempää ja vaikeammin irroituvaa, sen vallassa olevan yksilön tai ryhmän käyttäytymiseen vaikuttavaa, *tunnelma* taas tajuttaneen enimmäkseen hetkellisemmäksi, hauraammaksi, usein jo valmiiksi irrotetuksi, esim. silloin, kun taiteilija on projisioinut sen teokseensa ja se siitä siirtyy teoksen henkeen eläytyvään tarkkailijaan. Voisi ehkä sanoa niinkin, että *mieliala* syntyy meissä, *tunnelma* tulee meihin. Edellinen on sydämen asukas, jälkimmäinen vain vierailija.

Sanana *mieliala* ilmestyy kirjallisuuteemme kansanrunoudesta. Lokakuussa 1815 K. A. Gottlund kirjoitti Tiina Nikulaiselta Juvalla runon, joka alkaa näin:

Voi isonen, voi emonen,
Mīnekes minu loit
Näile päiville pahoille,
Mokomille miel aloille?

SKVR VI 678.

Toistamiseenkin sama säe »Mokomille miel aloille» kohtasi häntä samoina päivinä (SKVR VI 641), kolmannesti hän sai sen juvalaiselta Liisa Purhoiselta seuraavassa helmikuussa (SKVR VI 679), neljännesti maaliskuussa Maija Skadevitsilta (SKVR VI 640), eikä se tai sen sukuinen ole myöhemminkään jäänyt takertumatta kerääjän verkkoon (ks. esim. Raja ja Pohjois-Karjalan runojen n:oja 1727 — Ahlqvistin Ilomantsista, tunnetun »Satunsa» synnyintiloilla 1846 muistiinpanema —, 1734, 1788, 2027 — Europaeuksen samoilta tienoilta samoihin aikoihin saamia — sekä Savon runojen n:oita 67, 622, 642, 674, 677, 681 — muualle tässä viittaa-matta). Painettuun tekstiin samainen säe tuli ensi kerran Schröterin »Finnische Runen» kokoelmassa 1819:

Mikä lie minua luonnut,
Kuka kurjoo kyhännyt,
Näille päiville pahoille,
Mokomille mielaloille?
Mahoit ennen, Emoseni
Pestä pieniä kiviä,
Kapaloija karttusia,
Mytöstellä mättähitä,
Ennen kuin tätä tytärtä,
Tälle suurelle surulle,
Mokomille mielaloille!

Vrt. SKVR VI, ss. 1782—83.

Runon, jossa nämä säkeet ovat, Schröter ilmoittaa saaneensa suullisesti, siis joltakulta Upsalassa tapaamaltaan suomalaiselta ylioppilaalta, emmekä erehtyne pitäessämme Gottlundia hänen pääasiallisena lähdemie-

henänsä. Pari vuotta myöhemmin Gottlund itse painatti toisen vihkon »Pieniä Runoja Suomen Poijillen Ratoxi», ja siinä hän 4. n:ona julkaisi laajan kokoonpanon, jossa on aineksia hänen omista savolaisista kirjaanpanoistansa ja jossa puheenaoleva säe esiintyy kahdesti (vrt. SKVR VI, s. 1753). Tämän jälkeen — ja ennen kuin *mieliala* oli löytänyt tiensä alkuperäisen käyttöalueensa ulkopuolelle — tämä sana esiintyy mm. Lönnrotin kansanrunojulkaisuissa vv. 1829—40:

1829 Kantele 2 62

Heitit kuin jänö pojasa,
Jäälle jääkälehtämähän,
Palollen papahtamahan;
Heitit suurellen surulle,
Apiolle mielaloille.

(Vrt. Lönnrotin Joroisista 1828 saamaan toisintoon SKVR VI 642.)

1839 Meh. 20

Kyllä huoli virttä tuopi,
Kaiho kantavi sanoja,
Mure muita lausehia,
Mielalani arveloita.

1840 Ktr I 54

Paljo on koskessa kiviä,
äijä on aaltoja meressä,
minull' on enempi huolta,
mielaloa annettua.

Ktr II 15

Jääpi vaan tytöstä tästä,
jopa jääpi, kun sanonki,
monta sulhasta surulle,
nuorta miestä mielalalle.

Myös muu edellä esitetty aineisto kertautuu eri yhteyksissä Kantelettaressa, esim. I 40, 45, 47, II 131. Kantelettaren I 40:stä *mieliala* löysi tiensä 1849-vuoden Kalevalaan 4: 280.

Lienemme jo valmiit vastaamaan kysymykseen, mikä tuo kansanrunon *miel(i)ala* oikeastaan on.

Yhteys, jota varsinkin kertosaakeet valottavat, todistaa poikkeuksetta, että runon *mielialat* kuuluvat pahoihin päiviin, ne mainitaan samalla kuin suuri suru, samanarvoisina kuin huoli, murhe ja kaiho. On näinollen selvää, että *mieliala* ei tästä lähteestä nouse samanrakenteisena kuin esim. yhdyssanat *sydänala* (»sydämen alapuolella oleva kohta») ja *taivasala* (»taivaan alla oleva paikka»), vaan se on muodostumistavaltaan lähinnä rinnastettavissa esim. sanoihin *mielipaha*, *mielihyvä*, jotka tietyllä tavalla vastaavat samoista aineksista muodostettuja sanaliittoja *paha mieli*, *hyvä mieli* olematta silti näiden täsmällisiä synonyymeja. Sitä voisi tietyin varauksin verrata runokielen suosimaan

tyyppiin *vyövaski* pro *vaskivyö*, *pääkulta* pro *kultapä*. Muistettavaksi sopii myös runon *kulonalainen*, joka tuo mieleen *alakuloisen*. Toisin sanoen: näyttää siltä, että *mieliala* kenties on palautettavissa aikaisempaan **alamieli*, so. *alainen mieli*, alhaalla oleva tai alas sortunut mieli, ts. 'surumieli, masentunut mieli' ja tältä pohjalta edelleen 'surumielisyyys, alakuloisuus'. Lönnrotilla on sanakirjassaan *alamielisyys* 'modlöshet m.m.', joka toiseen suuntaan kehittynyt sana on runon *mielialan* tarkka vastine. Sama sanakirja tuntee myös fraasin *alalla mielin* l. *alalla päin* = *alla päin*. Ja vielä pari runositaattia valaisemaan »*alamielen*» kuvaa:

Ei tiijä tijainenkaana,
Tämän allin miela l o j a,
Tämän peäsken peäsisusta.
Ala h a l l' on allin mieli jne.
SKVR VI 622 Joroinen.
Minkä päivänen yleni,
sen mun mieleni a leni jne.
Kanteletar I 60.

Mutta nyt on jo vuoro uuden kysymyksen: Voiko runon *mieliala* 'surumieli, mielihaikea yms.' olla missään tekemisissä nykykielen *mielialan* kanssa? Merkitystehtävien erilaisuudesta huolimatta kysymykseen lienee vastattava myöntäen. Vastauksen vakuuttavuus tosin jää kokonaan riippumaan kirjallisuussitaattien muodostaman todistusaineiston riittävydestä ja sisällyksestä, ja nythän on tilanne tämäntapaisissa tutkimuksissa sellainen, että aivan liian usein tämä ehto on toteuttamatta. Rohkenisin esillä olevassa tapauksessa vedota seuraaviin seikkoihin:

1. *mieliala* ei nykyisten tietojemme mukaan esiinny kansanrunouden ulkopuolella (ei sanakirjoissakaan) ennen kuin Kantelettaren ilmestymisen jälkeen.¹

¹ Korrehtuurilisäys: Eräiden Keckmanin papereista tapaamieni viittausten perusteella olen myöhemmin tavoittanut sanan

a) vuodelta 1834 E. A. Ingmanin Anakreonin laulujen suomennoksista, s. 17: »Kuin viinat juon ja ryypin, Makaavat miela l a i n i. Mitään mureet, mitään-pä muut Kujerruksetki voivat? — — — Viinaapa ryypätessä Makaavat miela l a m m e» ja s. 27: »Sulo-viinojen keralla Sysäyntyvät mureeni, Kamalatki miela l a i n i Rajuilmojen rajoille»;

b) vuodelta 1835 Otto Tarvasen suomennoksesta »Ensimmäinen Purjehtija» s. 2: »Ettei kiiras mure — — — huolettaisi tytärtäsi yksinäisyvessään, niin Semira [= äiti] hellästä miela l a s t a häneltä piti salassa kansakäymisen ilot» ja s. 4: »[Tyttäri:] Ah tunnen, miksi muuton tämä miela l a [nim. yksinäisyyden apea tunne], ikään kun puuttusi jotain omasta olemuksestani — — —».

Lukuunottamatta Tarvasen edellistä esimerkkiä näihin sopii vaikeuksitta merkitysvastineeksi 'murhe' surumielisyyt. Mutta tuossa erikseen jätetyssäkin lienee pyrittä, ehkä erehdyttävästi, samaan, sillä Keckmanin mukaan alkutekstissä on »aus zärtl. Sorge», siis *Sorge* > *mieliala* pro *huolenpito* tms.

2. Useimmat sanan ensimmäisistä käyttäjistä ovat savo-karjalaisia, eräät heistä hyviä kansanrunouden tuntijoita, ja enimmäisessä tapauksissa sekä sanan muoto (*mielala*) että merkitys on sopusoinnussa kansanrunojen kanssa. Niinpä seuraaviin on mahdollista ja syytäkin soveltaa tulkintaa *miel(i)ala* 'surumielisyys, alakuloisuus, huoli, mielen haikeus'. Parissa näytteessä esiintyy *mielalainen*, Ahlqvistilla runollisena deminutiivina, Europaeuksella adjektiivina, jonka merkitys varmaankin on 'surumielinen'.

1845 FIEANDT LSKH I 31 Ja kuin pimeys leveni maille, niin oli sydämeni
niin kuin maailmakin pimeä, ja surkea oli minun mielialani, kuin
ei ollut povessani opin valoa.

1847 AHLQVIST Str 1 Silloin nousi tyttöjen kirkkaalle taivaalle uusi pilvi,
jonka nimi on murhe', ja siitä ajasta lähtien se pilvi ei ole' sulanut. Kum-
minkin sataa se aina, ja sitä sadetta sanotaan toisella nimellä kyyneleiksi.
Moninaisia uusia mielaloja nousi tyttöjen aivoon. Päivän säteet
olivat heistä kuumat, ja siimehen varjo kylmä. Lampi oli heistä kolkko,
ja ruuheansa eivät kärsineet nähdä'. Poissa, poissa oli se, jonka sydäntä
vasten kaikkein sydän sykähтели.

1847 HANNIKAINEN Kan. 3 [Amalian kirje Lauralle:] Kolme vuotta on nyt
kulunut viimeksi yhdessä oltuamme. Millä halullaka tahtoisin jo sinua
nähdä, ja suusta suuhun puhella kaikki mielialani, vaan se on
vielä mahdoton. — — Tiesithän jo siellä ollessamme, etten ollut onnellinen.
Mieheni on pikainen ja tyly luonnosta. Voi, kuin paljonka jo en liene
kärsinyt!

1847 EUROPAEUS Str 31 Mielestäni ovat tämän puoleiset [so. kannakselaiset]
runot ja säkeet vähemmin mielialaiset, mutta enemmän suloiset ja
miellyttävät kuin Karjalan runot.

1848 AHLQVIST Str 21
Mikä toi sen tuiman tunnon,
Mikä mustan mielialasen?

1869 AHLQVIST Promootioruno (SKK XIV 58)
Sydämen särjetyn ja suruisen
Salaisimmatkin, syvimmätkin
Mielalat, aaveet, toiveet ilmi toit.
[Puhuteltu on »Suomen runotar».]

Julkaistessaan 1860 uudestaan runonsa »Tuopa tuopi tuiman tunnon» Ahlqvist hylkäsi käyttämänsä deminutiivimuodon ja pani sen tilalle asun *miel'alani*. Proosamuotoisen »Sadun» esimerkistä hän poisti sisäheiton: *mielaloja* > *mielialoja*. Olisiko hän vähitellen muuttanut käsityksensä sanan sisällyksestäkin? Ehkäpä ei promootiorunonkaan *miel'alat* enää ole yksiselitteinen?

3. On selviä merkkejä siitä, että alusta alkaen oli olemassa kirjoittajia — siis tietysti lukijoitakin —, jotka tajusivat *miel(i)alan* epämääräisemmin, käsittivät sen likipitäen nykysuomalaisen tavoin.

- 1846 CAJAN SH esip. kaikki ihmisen pyrkimiset ja rientämiset, ellei niissä ole historiallista perustusta, ovat ainoastansa tuulessa lentäviä sekä pilviä hapuilevia mielalaita, joista ei mitään hyödytystä seuraa — —.
- 1847 VARELIUS Str LL3 Nyt avasi [hän kirjeen] ja löysi surkastuneen Pääskykukan (Viola) ja verevän Sinimuiston (Myosotis). Tämä vähäinen kukkaisu-puhe' liikutti häntä erinomaisesti'. Huokiasti' ymmärsi surkastuneen Pääskykukan merkitsevän Ankelikaa, ja verevän Sinimuiston hänen pysyv-äisen rakkaudensa muistoa. »Tällä mieli-alalla on siis Ankelika viettänyt viimeiset silmän räpäyksensä», huokaisi hän.
- 1848 TIKKANEN Str 16 [valtiota pitää koossa] tämä tunto ['tunne'], joka käskee häntä [nim. yksityistä ihmistä] kunnioittamaan ja seuraamaan kansansa tapoja ja mielialoja, tottelemaan sen säädyllisiä, valta-kunnallisia ja seurakunnallisia sääntöjä ja lakeja.
- 1848 POLÉN Str 28 Kauniissa kirjallisuudessa ilmoittavat kukin [kansajumaluutensa, ihanat ja suloiset mielialansa ja tuntemisensa ['tunteensa'], oli ne sitte ilon ja riemun, tai surun ja murheen — —.
- 1849 (Tuntem. suomentaja) Neanderin Muist. P. Krysost. Eläm. 4 Tosi on, ettei penseys kristillisyydessä — — sivistyneissä säädyissä vielä ollut juuri vallitsevana tapana; mutta se näissä säädyissä vallitseva mieli-ala, oli kuitenkin kaukana totisesta palavuudesta Evangeliumin suhteen, joka palavuus vaan taitaa pyhässä mieli-alassa asua — —.

Varelius länsisuomalaisena tuskin on tuntenut puheenaolevaa sanaa muualta kuin Kantelettaresta ja savolaisten tovereittensa välityksellä, myös Tikkaselle ja Cajanille se on voinut olla outo (kyseisiä runonsäkeitä ei näyttäisi kirjoitetun muistiin Kiuruvedeltä eikä sen lähitienoilta, hyrynsalmelainen toisinto SKVR XII 359 vuodelta 1882 lienee ainoa Cajanin syntymämaakunnasta saatu). Näille kirjoittajille *mielialan ala* kenties esiintyi 'alueena, piirinä, tilana' ja koko sana siis 'mielentilaa, tunnetilaa' merkitsevänä.

Mutta nyt voidaan kysyä, olemmeko kenties ajautuneet harhaanjohtavalle syrjäpolulle. Entäpä kansan puhekieli toisin kuin esitetyt lyyrilliset sitaatit onkin tuntenut *mielialan* muussa kuin »alamielisyysden» merkityksessä? Vastaisin, että välittömiä todisteita tämänsuuntaisesta puuttuu. Tosin Lönnrot jo Runokokoukseen Väinämöisestä ja sitten Vanhan Kalevalan ensimmäiseen käsikirjoitukseen sijoitti sepittämänsä, myöhemmin hylkäämänsä säe-parin

Jopa taianki tajuta,
Ymmärrellä mielialasi

(vrt. Vanhan Kalevalan toisinnot, Kalevala II 246, ks. KAUKONEN Vanhan Kalevalan kokoonpano I 216), jossa *mielala* = ajatus, tarkoitus, mutta tähän en uskaltaisi kovin paljon perustaa. Tietysti toteamusta ei voi vaieten sivuuttaa. Muuten tapaamme sanan vain uusista, viime vuosikymmeninä kerätystä kansankielen aineskokoelmista, joissa siltä puuttuu

kauttaaltaan aitouden tuntu. Nykyinen kansanmies, sikäli kuin hän provo-soimatta käyttää *mieliala* sanaa — eikä tästäkään ole takeita — antaa sille usein merkityksen 'ajatus, arvelu', joskus myös 'mieliteko, päähän-pisto', esim.: »Jos ies pitäs salassa, että pitäs omina *mielalona*a, mut se pyrkii niitä ilemottelemaa» (Kangasn., Kuitunen 1928), »Eihän nuita Hellum *mielaloja* tiijjäm mikä sillä om mielessä» (Kiiht., Nirvi 1935), »Se [hevonen] ku rupeis yhten kesän mielimeä, sill ol sem-mo'ne *mielala* et se aina paino pohja'sta kohti» (Lemi, Ruoppila 1935). Tämmöisille on vaikeata antaa ratkaisevaa merkitystä kirjakielen *mieliala* sanan selittämisessä. Sitävastoin ne luullakseni voidaan tulkita heijastumiksi myöhemmästä kirjallisesta käytännöstä.

Kun D. E. D. Europaeus n. v. 1850 etsiskeli tekeillä olevaan ruotsalais-suomalaiseen sanakirjaansa vastinetta r. *sinnestämning* sanalle, tuli *mieliala* rinnan *mielen tilan* kanssa avuksi. Olisiko käytäntö tällä välin jo ohjannut kehityksen ratkaisevasti tälle raiteelle? Europaeuksen avus-tajina olivat mm. Varelius ja Ahlqvist. Myös sana *stämning* suomennet-tiin niissä tapauksissa, jossa se oli *tänkesätt* sanan osittainen synonyymi, mm. sanalla *mieliala*. Tällaisin ilmein tämä sana saapui sanakirjaan. Eurén, joka v. 1860 julkaisemassaan suomalais-ruotsalaisessa sanakir-jassa muistutti sekä vanhasta sisäheittoisesta *mielala* asusta että merki-tyksistä 'bekymmer, sinnesrörelse', ei vaikuttanut asioiden kulkuun tässä niinkuin ei juuri muussakaan. Mutta kun Ferd. Ahlman toimitti omat sanakirjansa (1865, 1874, 1883 jne.), jotka vuosikymmeniksi muodostui-ivat sivistyneistön suomen kielen oppimisen keskeisiksi ja arvovaltaisiksi apuneuvoiksi, hän sinetöi sanan merkityshistorian: *mieliala* 'sinnestäm-ning, mening, tänkesätt'. Myöhemmät sanakirjat ovat lisäilleet vain vähäi-siä vivahduksia ja täsmennyksiä. Esim. Karl Erwastin sanakirjassa 1888 *mieliala* 'die Stimmung, Gemüthstimmung, der Gemüthszustand'.

VI

tunnelma on johto-opillisilta tuntomerkeiltään tyypillinen uudissana, vieläpä se tuntuisi viittaavan nimenomaan 1830—50 -lukuihin, olkoonkin, että sen sopivuudesta kieleen keskusteltiin vasta puoli vuosisataa myö-hemmin.

Gananderin sanakirjan aineistossa on ainakin seuraavat *-elma-*, *-elmä-* johdannaiset: *akelma*, *hedelmä*, *katkelma*, *kudelma*, *kutkelma*, *kuuselma*, *kännelmä*, *mustelma*, *notkelma*, *odelma*, *ojelma*, *onelma*, *syhelmä*, *teelmä*, Renvallin sanakirjasta voi löytää jonkun lisätapauksen (esim. *ankelma*, *kaihelma*, *nätkelmä*), mutta melkein kaikille näille kansankielen sanoille on ominaista, ettei niiden rinnalla samanaikaisesti liene ollut käytännössä

helposti assosioituvaa *ele* -vartaloista kantaverbiä. Eräiden kohdalla huomio kiintyy *erma* -loppuisiin rinnakkaisasuihin: *vadelma* ~ *vaderma*, *odelma* ~ *oderma* ja *oderva*, *lahdelma* ~ *lahderma*. 1800-luvun uudissepitelmät sensijaan ovat miltei järjestään selviä deverbaaleja, esim *esitelmä*, *jutelma*, *kirjelmä*, *kirjoitelma*, *kokoelma*, *kuvaelma*, *lauselma*, *mietelmä*, *muistelma*, *makaelma*, *näytelmä*, *päätelmä*, *runoelma* ym. Erityisesti Lönnrot oli mieltynyt tähän tyyppiin.

tunnelma saapuu kirjakieleen ensimmäisten joukossa, vaikka hieman yllättävässä yhteydessä:

1836 TARVANEN AL 85 Mutta jos ihte, Maunu, olisit kovakuoriaisen asemissa, mitä virkkasit jos sinulta revästäsi toinen jalka? Ihte arvannet minkä kauhean tuskan se polonen sinun vallattomuutesi tähän kärsii! Jumala loi kovakuoriaisen *tunnelmilla* niinkun meijätkin, eikä siis salli että niitä kivutetaan ja niille tehään pahoa ilman syytä.

Tarvasen *tunnelma* ei siis ole mikään »mielenvire», mikään »stämning» tai »Stimmung», vaan sen merkitys on lähinnä 'tuntoaistimus, tunto'. Hän käyttää kuitenkin sen johdannaista *tunnelmattomuus* tavalla, joka viittaa mahdollisuuteen, että *tunnelma* hänen ajatuksensa mukaan on voinut aistitun »tunnon» lisäksi tarkoittaa myös psyykillistä »tuntoa», tunnetta.

1836 TARVANEN AL 85 hän katu kovuuttaan kovakuoriaista kohtaan, ja lupasi tästä päivästä luopua kevytmielisyystään ja *tunnelmattomuudesta*.

Tämän ensi vierailunsa jälkeen *tunnelma* häviää kirjallisuudesta, mutta sen vaikutus jäi elämään. Ilmeisesti Lönnrot oli aikanaan tutkistellut mainittua Tarvasen kirjaa, koska hän sanakirjassaan esittää sanan *tunnelmattomuus* 'känslolöshet'. Mistäpä tämä muuallakaan voisi olla. Samasta lähteestä Lönnrot lienee merkinnyt myös sanan *tunnelma* 'känsla, känsel', vaikka tämä vuorostaan ennätti tällä välin vaikuttaa toisaallakin. Kuten tunnettua Lönnrotin sanakirja-aineokset joutuivat 1850-luvun lopulla Gust. Eurénille, joka niiden pohjalta laati oman, v. 1860 valmistuneen sanakirjansa. Sekä hänellä että Lönnrotilla on *tunnelmalle* kantaverbikin, *tunnella* (mm. 'mottaga känslöintryck'), mutta tämä voi olla sanakirjantekijöiden kaavamaisia sepitteitä, jommoisia he tarvitsivat tapaamiensa »johdannaisten» kantasanoiksi, jotta kaikki olisi järjestyksessä. Tosin on myöhemmin kansankielestä saatu *tunnella* 'olla tunteviinaan' (vrt. *muistutella* 'olla muistavinaan'). Olipa siis niin tai näin, *tunnelma* sanasta meidän on kiittäminen Tarvasta.

Voisi vielä kertoa, että tämä sana kuljeksi katteettomana välineenä s.v. *känsla* läpi Ahlmanin ruotsal-suomalaisen sanakirjan painosten-

(1865—1883), esim: *känsla af hunger*, 'nälän, tunne, tuntemus, t u n e l m a', mutta jäi ottamatta useimpiin sellaisiin sanakirjoihin, joissa suomi on hakukielenä, kunnes 1880-luvulla näyttää heränneen tarve löytää *stämmning* sanalle parempi vastine kuin *mieliala*. Aluksi, 1885, ilmestyi ns. Ahlman-Forsmanin sanakirjaan *mielenviritys* (huom. *stämma* 'virittää'). Sitten Kotikielen Seura käsitteli asiaa marraskuussa 1891, ja päätökseksi tuli, että *stämmning* sanan vastineeksi ehdotettu *vire* hylätään, mutta että *tunnelma* saa jäädä koettamaan onneansa vakaantuneemman *mielialan* rinnalla. Mistä *tunnelma* oli tullut kokouksen tietoon? Se sai »jäädä» — se oli siis jo esiintynyt. Oliko Ahlmanin sanakirja sen palauttanut tietoisuuteen? Varmoja vastaajia ei ole. Uutinen kokouksen päätöksestä aiheutti Uuden Suomettaren palstoilla (1891: 282) tuntemattoman nimimerkin J. H. H:n kirjoituksen, joka pääosaltaan iski ilmaan, mutta eräältä puolelta kosketti asiaakin. »Ihmisillä ja ihmiskokouksilla — sanotaan siinä — saattaa kyllä olla oma mielialansa, mutta ei juuri luonnolla eikä sen mukaan tehdyillä kuvatauluilla. Eiköhän ehdoteltu *tunnelma* olisi tässä kutakuinkin paikallaan? Tuntuuhan *syystunnelma* ainakin vastaavan tarkoitettua käsitettä. Tekaistulta se tosin kuuluu, mutta ehkäpä siihen tottuu, niinkun *urheiluunkin*.» E. N. Setälä taas totesi 1893 pitämässään virkaanastujaisesityksessään asian loppuunkäsittelyksi: »*tunnelma* [oli] parempi ehdotus kuin samaa käsitettä ilmaisemaan ehdotetut *sävy* tai *vire*, koska jälkimäisillä oli jo kielenkäytännössä tuntuvasti toinen merkitys; se oli sopiva siitäkin syystä, että se muodoltaan niin läheisesti liittyi ennen muodostettuihin sanoihin *runoelma*, *ajatelma*, *lauselma* jne.»

Näin *tunnelma* nousi arvoon arvaamattomaan. Sitä käyttivät mm. Juhani Aho ja Maria Jotuni 1900-luvun alussa sanontansa rikastuttajana. Kysyttäessä myöhemmin, kuka oli sanan isä, joku oli tietävinään siksi Kasimir Leinon, joku Volter Kilven. Kenenkään mieleen ei olisi tässä yhteydessä juolahtanut — Otto Tarvanen ja hänen pieni, silvottu koppakuoriansensa.

MARTTI RAPOLA